

DOĞU ANADOLU'DA FOLKLOR DERLEMELERİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

İLHAN BAŞGÖZ

İlmî Yardımcı

Bu yılki seyahatımızı halk hikâyelerinin tesbitine ayırmıştık. Derlediğimiz 21 hikâyenin çeşitli yönlerden incelenmesi zaman isteyen bir çalışma konusudur. Ben burada folklor ve halk edebiyatı incelemeleri bakımından önemli olan bazı meseleleri bu geziden aldığım intibalarla izah etmeğe çalışacağım.

Genel olarak derleme yapanlara karşı halkın aldığı vaziyet ürkek ve çekingendir. Bu ürkeklik aradan silinmeden, istenilen malûmatın alınmasına imkân olmuyor. Gemerek'te göçebe - alevi topluluklarıyla konuşmak istediğim zaman, ilkin bu zorlukla karşılaştım. Yerli halkın "cingân,, dediği bu aleviler, Şarkışla'nın köylerine henüz yerleştirilmişler. Her yaz siyah kıldan dokudukları çadırlarını alıp, otlak sulak yerlerde kona, göçe Kırşehir'e kadar gidiyorlar. Yerli halka kalbur, elek, sepet, gümüş yüzük satarak, onlarla hayvan tırampa ederek hem kazanıyorlar, hem de Hacı Bektaş Veli'yi ziyaret ediyorlar. Hemen hepsi saz çalmayı biliyor. Ben vardığım zaman inceli kalınlı üç perdeden türkü söyleyebilen 70 lik Ali dayı, oğlu Kâzım Dinletir'le bir odada çalıp çağırıyordu. Girer girmez beni tanıyanlardan birisi "İşte bu efendi sizin söylediğiniz türküleri yazmak için ta Ankara'dan geliyor,, diye verdi. Bu söz üzerine odanın havası birdenbire değişti. İhtiyar ve oğlu kendi türkülerini bırakarak alelâde piyasa havaları çalmağa ve plâk türkülerini okumaya başladılar. Kendi türkülerini okumaları için yaptığımız bütün ısrarlara "Bildiklerimiz bunlar, bey,, söziyle cevap verdiler, o kadar. Benden, Ankara'dan kendilerini yakalamağa gelmişim gibi korkuyorlardı. Bu korku ertesi gün ayrıca yalnız bir odaya bunları davet edip en çok sevdikleri -Pir Sultan, Hatayi, Nesimi gibi- şairlerin koşmalarından okuyarak kendilerinde güven uyandıranı kadar devam etti. Bu kadar anlaştığımız, hısımlık çıktığımız halde söylediklerini niçin yazdığımıza bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Yaptığım bütün izahlar, boşa gitti. Nihayet öğretmen olduğumu, bunları çocuklara öğreteceğimi, böylece bu büyük adamlarımızı herkesin tanıyacağını söyleyince yazmama razı olabildiler. Kendilerinden Pir Sultan Abdal'ın, Hatayi'nin, Nesimi'nin neşredilmemiş bazı şiirlerini yazdım ve bir hayli türkü tesbit edebildim. Gene bunlardan öğrendim ki daha çok doğu illerimizde âşkların anlattığı türkölü halk hikâyeleri bunların arasında da yaşıyor. Sivas'ın köylerinde de Koroğlu, Kerem, Âşık Garip gibi halk hikâyeler-

rinin sazla anlatıldığını görmek bizim için faydalı oldu. Fakat bütün ısrarlarıma rağmen "Beyim bu hikâyelerin bir tanesi iki gün sürer yazıp da ne yapacaksın," diyerek beni atlattılar, hikâye yazmaya muvaffak olamadım. Daha sonra Kars'ta âşıklarla çalışırken bu kadar müşkülâtla karşılaşmadık. Çünkü bunlar çok yer gezmiş, şehir görmüş, okuyup yazması olan kimselerdi. Böyle olduğu halde onların da zaman zaman bizden şüphelendikleri, istediğimiz malûmatı vermekten çekindikleri oldu. Meselâ: aslen Türkmen ve alevi olan Âşık Bektaş'tan Kars'ta hikâyelere dair malûmat alırken kendisine alevilerin hikâyelere râğbet derecesini sorunca bize "Onları işe katma," diye cevap verdi. Kendisiyle çok iyi anlaştığımız Âşık Mehmet bile kendisinin alevilerle münasebetini sorduğumuz vakit hep kaçamaklı cevaplar vermek suretiyle bizi atlattı.

Buna ilkin yabancılık sebep oluyordu. Nitekim Gemerek'te beni çok tanıyan kimselerden derlemeler yaparken hiç de çekinmediler. Karagöl'de oturan Ali Koçdağı bir haberle ayağıma kadar geldi ve Anadolu Türkmen boyları hakkında bana çok kıymetli malûmat verdi. Bunun için folklor derlemeleri yapanların kendi muhitlerinde çalışmaları daha kolay ve iş yapma bakımından çok daha verimli oluyor. Sonra bu sanatkârlarda, cahilinden okumuşuna doğru gittikçe azalan bir korku var. Onların "günün birinde yazdırdıklarımızdan bir şey çıkar da başımız belâda kalır," gibi yersiz düşüncelerin tesirinde olduklarını kabul etmek zorundayız. Akılda kalabilecek kadar kısa malûmatın laf arasında alınarak sonra kaydedilmesi yazmaktan daha faydalı oluyor. Çünkü kalem ve kâğıt hemen her zaman karşıdakini ürkütüyor.

Türkü veya hikâye bilenlerin onları saklamalarının iki sebebi daha var. Bunlardan biri; yazdırdıklarının yayılarak kendi değerinin azalması korkusu oluyor. Öyle zannediyorlar ki biz yazdıklarımızı hemen bastıracağız, tez zamanda bunlar yayılacak ve onu yazdıran âşığın tek başına bildikleri böylece azalmış olacak. İkincisi; derleme yapanların bu işin tüccarı sanılmasıdır. Biz ayaklarına kadar varıp bildiklerini yazmak isteyince bunlar şehirde veya Ankara'da çok para eden şeyler zannediliyor. Bu fikir cahil olmayan âşıkların bile çoğunda var. Ona göre kendilerinden üç beş lira vererek aldığımız malûmat bize büyük kârlar temin edecek. O halde diyorlar bir yolumuz düşünce bunları biz kendimiz satarız daha iyi. Kars'ta "Beyim bunları gidip de ben satabilseydim çok kazanırdım ya, yahut bastırabilsem iyi para edecektiyim," gibi sızlanmaları sık sık işittik.

Derleme yapılan yerlerin iş hayatının bilinmesi de üzerinde durulması gereken bir mesele olarak karşımıza çıkıyor. Gemerek'e bağlı Ekizce köyünde kendisinden türküler yazmak istediğim birisi bana "Kardeşim, iresber iki ay çalışır dokuz ay yer, biz bu iki ayda bir saat boş durursak sonra iki gün aç kalırız, kışın gel sana istediğin kadar yazdırayım," dedi. Bu adamın hakkı vardı, oraya varışım ekinlerin

biçilmeğe başladığı zamana raslıyordu. Böyle zamanlarda köylüden derleme yapmak çok zor. Onun için iş zamanları bilinerek - her mıntıkanın iklimine, toprağına ve iş neyelerine göre bu oldukça farklı zamanlara raslıyor - gezilerin ona göre hazırlanması lâzımdır. Aksi takdirde istenen şey bir angarya gibi kabul ediliyor.

Gemerek'te kendisiyle konuşmak istediğim ihtiyar alevî bana " Şehirlere gitmek, sesini pilâğa vermek, radyoda söylemek „ istediğini söyledi. Fakat orada acaba bana bakan olur mu diye korkuyordu. Daha sonra Kars'ta gördüğümüz âşıklarda da aynı arzuyu ve himayesizlikten doğan aynı korkuyu gördük. Bu halk sanatkârları bugün gerçekten hiç bir taraftan kuvvetli bir yardım ve himaye göremiyorlar. Cemiyetimizin vardığı bugünkü tekâmül derecesi bunları himaye eden sınıfı ortadan kaldırmıştır. Artık onlar vardıkları köylerde at verip altın bağışlayan, konağında misafir edip doyuran beyleri bulamıyorlar. Bunun için Feodal devrin artığı olan bu müessesenin tamamen silinmediği doğu illerimizde âşıklar hâlâ yaşıyorlar. Böylece tutundukları dalların belki en kuvvetlilerinden birini kaybetmiş oluyorlar. Şimdi doğu illerinde âşıkların fonksiyonları hemen hemen düğünlere inhisar etmiş gibidir. Kars'ta gördüğümüz âşıkların dolaşmalarına ve para kazanmalarına artık ancak bu düğünler sebep olabiliyor.

Sosyal tekâmül şehirleri de bu halk sanatkârlarının piyasası olmaktan çıkarmaktadır. Şehir halkı, sinema, tiyatro, radyo gibi modern sanat şubeleriyle gün geçtikçe daha çok kaynaşmaktadır. Âşıқта en basit şekilleriyle görüp dinlediği müzik, şiir, temsil gibi sanat kolları tek başlarına büyümüş, gelişmiş başlıbaşına birer sanat kolu halini almıştır. Modern teknik şehir insanını kolayca, ucuzca ve zahmet çekmeden bunlarla tatmin edecek bir hale çoktan gelmiştir. Artık radyo dinlemek, sinemaya gitmek hemen her zaman âşığı bulup dinlemekten kolay oluyor. Bu modern sanata bağlanış münevver muhitten şehrin kenar mahallelerine, ordan da münakale vasıtalarının mükemmelliği derecesinde köylere doğru durmadan akıp gidiyor. Bugün Kars'ta hikâye anlatılan iki kahvenin şehrin kenar mahallelerinde bulunması hiç de tesadüfi değildir. Oralara devam edenler arasında aydınların sayısı ise yüzde ile ölçülemeyecek kadar azdır.

Görülüyor ki, cemiyetteki tekâmül bugün himayesiz kalan fakat hâlâ dayanabilecek yer bulan bu halk sanatkârlarının yarın tamamen ortadan kalkmasına doğrudur. Himayesiz diyorum çünkü bugün bu âşıklarla ilgilenen, onları korumaya ayrılan ayrı bir teşekkül yoktur.

Büyük şehirlere varan âşık çok defa pilâk tüccarlarının ve matbacıların istismarına uğruyor. Eğer sesi dinlenecek kadar güzelse eline üç beş kuruş sıkıştırıp türkülerini bozuk düzen tespit ediyorlar. Hikâ-

ye biliyorsa hiçbir kayda tabi olmadan onları yazıyorlar. Bunların gene dikkatsiz ve gelişi güzel baskıları halkın okuyacağı kitaplar haline geliyor. Yabancı âşık ya birkaç lira koparabiliyor, yahut atlatılıyor. Han köşelerinde çektiklerinden başka birşey kazanmadan köyüne dönmek zorunda kalıyor.

Bu âşıkların korunmaları hiç de boş bir emek olmayacaktır. İyi teşkilâtlanmış bir kurul, şehirlerde bunları bağrına basarsa hem onların yabancılıklarını gidermiş olur, hem de masrafının büyük bir kısmını gene bu âşıkları kullanmakla çıkarabilir. Çünkü onların içinde hepimizin dinleyip zevk alabileceğimiz bir sanat olgunluğuna erişmiş olanları pek çoktur. Bunların sanatkâr şahsiyet ve değerleri bir tarafa bırakılsa bile kendini cemiyetin tetkikine veren ilimlerin bunlardan öğrenecekleri pek çok şeyler vardır. Âşıkların usta yanında, bir ananeye uyarak yetişmeleri ve çok kuvvetli olan hafızaları kendilerini geçmiş yüzyılların kültür hazineleri haline getirmiştir. Mesleklerinin çok gezmeyi icap ettirmesi de bugünün cemiyetini, bugünün halk kitlelerini her şeyiyle bu adamların herkesten iyi tanımalarını mümkün kılmıştır.

Bunlardan başka böyle bir müesesenin pilânlı çalışmaları ile bu âşıklardan halk kültürünün geliştirilmesi yolunda büyük faydalar elde edileceği muhakkaktır. Kars'ta gördük ki oralarda yaşayan azlıkların hepsi Türk âşıklarının dilinden aynı derecede zevk alıyorlar. Rum köyleri, Ermeni köyleri, Kürtler, Lâzlar, ayrı ayrı mezheplere bağlı topluluklar âşıklarımızı seviyorlar. Onları düğünlerine davet edip ağırıyorlar. Hattâ Türkçe şiirler yazıp hikâyeler anlatan Ermeni âşıkların bile isimlerini tesbit edebilmemiz mümkün oldu.

Yazımı bitirmeden önce derlediğimiz hikâyelerden ikisi üzerinde kısaca durmak isterim. Türkülü halk hikâyelerinin konularını teşkil eden unsurlar hakkında bildiklerimize bu iki hikâye yeni birini daha kattığı için burada kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Halk hikâyeleri konularını teşkil eden unsurların içinde masallar, menkabeler, tarih hadiseleri, âşıkların hayatı, hayatından başka günlük vakaların da hikâyelerin içine girdiğine ait nâdir misaller biliyorduk. Bunlardan birisi Âşık Şenlik'in tasnif ettiği Salman bey hikâyesiydi¹. Şenlik bu hikâyeyi civar köylerden birisinde olan bir ölüm hâdisesi üzerine tasnif etmiş. Ölüm için ettiği ağıtları toplamış, onların yok olmamalarını temin için ölümden aldığı bir vaka parçasını da içlerine katarak bu hikâyeyi tasnif etmiş. Hayli uzun olan Salman bey hikâyesinin içinde hayattan alınan bu vaka ve şiirler bir pasaj olarak yerleştirilmiş. Bu çeşit bir tasnife ikinci misale bu sefer Âşık Mehmet Hicrani'den derlediğimiz bir hikâyede rasladık; bu hikâye, ufak tefek değiştirmelerle gene böyle bir

¹ Bk. Pertev Boratav, Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği.

vaka bütününe içine alıyor. Bu hikâyenin adı Hanlar'dır. Esası olan vaka hâlâ civar halkın hafızasında yaşıyor. Hikâye tasnif etmek kabiliyetinde olan Sosgirt'li Mehmet Hicrani bu vakaya şahit olmuş, aralarına türküler katarak, kahramanların isimlerinde ve yerlerinde bazı değişiklikler yaparak bir hikâye haline getirmiş. Hikâyeyi ve hikâyeye esas tema vazifesi gören vakayı kendisinden tesbit etmek mümkün oldu. Böylece halk hiyâyelerinin hayatla ilgilerine dair bilmediğimiz bir vesika ele geçirmiş olduk.
